

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

30. Yıl Özel Sayısı Eylül / September 2022 • 237-255

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1158802

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN AHLAK ALGILARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A Qualitative Research on Moral Perceptions of Faculty of Divinity Students

Nesibe ESEN ATEŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Assist. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Psychology of Religion, Adana, Turkey

nesen@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4259-9544>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 07.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.09.2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nesibe Esen Ateş)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN AHLAK ALGILARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A Qualitative Research on Moral Perceptions of Faculty of Divinity Students

Öz

Bu çalışmada ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ahlakı hangi bağlam ve sıfatlarla algıladığı incelenmektedir. Din eğitimcisi ve din hizmetleri personeli olarak görevlendirilecek olan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ahlakı nasıl algıladıklarını ortaya koymak araştırmanın temel hedefidir. Nitel bir desene sahip olan çalışmada elde edilen veriler anlayıcı geleneğe dayanılarak yorumlanmıştır. Katılımcıların ahlakı dört temel boyut üzerinde algıladıkları tespit edilmiştir. Buna göre değer temelli kişilik özellikleri en çok zikredilen ahlakî nitelikler olarak belirlenirken bilhassa saygı, adalet, doğruluk, iyilik yapmak ön plana çıkmıştır. Çevre ve toplumla olan ilişkiler bağlamında doğaya duyarlılık ve toplum huzurunu bozmama daha çok zikredilmiştir. Adabı muâşeret kurallarına uyum ve iletişimde düzgün bir üslup kullanımı üzerinde durulmuştur. Son olarak, din temelli özelliklerde, kişinin nefesine hâkim olması, eylemlerinde Allah korkusu ve onun yasaklarını gözetmesi öne çıkmıştır. Öğrencilerin pek çoğunun ahlakı, olumsuz olan davranışı yapmama şeklinde algıladığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda yanlış yapmamak pek çok katılımcı için yeterlidir ve bu da ahlakî gelişimin alt aşamalarına hitap etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Ahlak, Değer, Algı.

Abstract

In this study, it is examined in which context and adjectives the students of the faculty of divinity perceive morality. The main objective of the research is to reveal how the students of the faculty of divinity, who will be assigned as religious educators and religious services personnel, perceive morality. The data obtained in the research, which has a qualitative design, was interpreted based on the interpretive tradition. It was determined that the participants perceived morality on four basic dimensions. Accordingly, while value-based personality traits were determined as the most mentioned moral qualities, especially respect, justice, truthfulness and doing good came to the fore. In the context of relations with the environment and society, sensitivity to nature and not disturbing the peace of the society were mentioned more. Compliance with the rules of etiquette and the use of a proper style in communication are emphasized. Finally, in religion-based features, one's self-control, fear of Allah in his actions and observing his prohibitions came to the fore. It has been understood that most of the students perceive morality as not doing the negative behavior. In this context, it is enough for many participants not to make mistakes, and this addresses the lower stages of moral development.

Keywords: Psychology of Religion, Morality, Value, Perception.

GİRİŞ

Ahlak kavramı sözlükte, bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, bireyin huyları olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1998, 48). Yani ahlâk hem kuralları ifade etmekte hem de insanın yapısal veya doğal yönünü açıklamakta kullanılmaktadır. (Mahmutoğlu, 2009, 228) Ahlakın varlığı toplumsal ve bireysel temele dayanmaktadır (Topçu, 2019, 17). Birey ahlakın içine doğmakta, toplumun ahlakî yapısı bireyden önce var olmakta ve bireyden sonra da devam etmektedir (Mahmutoğlu, 2009, 322). Bu durum ahlakın, yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu anlamına gelmektedir. İnsan, toplumun yaşamsal kurallarıyla beraber ahlakı da içselleştirir. Bu durum ahlakın sınırlarının aynı zamanda bireyin de sınırlarını çizmesi anlamına gelir.

Ahlakı tanımlamaya çalışmak etik, moral, ahlak felsefesi gibi kavramlarla beraber seciye, benlik, şahsiyet, karakter, vicdan, erdem, değer gibi pek çok kavramın tanımlanması problemini de beraberinde getirmektedir. Ancak ne kadar karmaşık bileşenlere sahip olursa olsun o, bireyin gerçekliğini oluşturur. Ahlak iyi - kötü ve doğru - yanlış arasındaki kuralların ve yaşamın buna göre şekillenmesinin genel adı olarak düşünülebilir. Öyle ki Uludağ (2018, 15), iyi insan denildiğinde ahlakı iyi insan, kötü insan dendiğinde ise ahlakı kötü insanın anlaşıldığını belirtir.

Ahlakın temel bileşenleri incelendiğinde bunların felsefi, sosyolojik ve psikolojik bileşenler olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür (Topçu, 2009; 17). Ahlakın toplumsal yönü, birlikte yaşamının mümkün olabilmesi için ona ihtiyaç duyulmasına ve insanlar üzerindeki etkisine odaklanmaktadır (Topçu, 2019, 17). Bu düşünceye göre ahlakî ilkelerin doğuşu, birlikte yaşayan bireyler arasında ilişkilerin düzenlenmesi gerekliliğinden doğmaktadır. Ahlak, başka insanlara karşı tutum ve davranışların bir sorumluluk ilkesi temelinde düzenlenmesi gereksiniminden kaynaklanmış olabilir (Mahmutoğlu 2009 228). Buna bağlı olarak ahlak, kişilerin topluluklar halinde yaşamasını düzenlemekte hukuk ile beraber işlev görmektedir. Aynı kapsamda Aktan'a göre (2009, 39) ahlak, toplum içerisinde oluşmuş inançların, örf ve adetlerin, değer yargılarının, normların, buyrukların, kuralların oluşturduğu, davranışı yönlendiren sistemin bütünüdür. Ahlakın genel olarak örf ve adetlerden oluştuğuna dair düşünce onun sosyoloji ile bağını ortaya koymaktadır. Sosyolojik boyuta göre ahlak, toplumsal yaşamın bir zorunluluğu olarak ortaya çıkmış ve onun devamı için gerekliliktir, demek mümkün görünmektedir. Turiel (1983) tam da bu düşünceden hareketle Toplumsal Alan Kuramını geliştirmiştir. Bireyin, sosyal ilişkiler kurdukça, toplumsal deneyimini arttırdıkça iyi-kötü, doğru-yanlış davranışları ayırabildiğini ve bunları geleneğin de desteği ile benimseyerek ahlakı oluşturduğunu söyler.

Pek çok kültürün geleneği aynı zamanda o kültürün ahlak sisteminin özünü oluşturmaktadır. Bunlar yerel ahlak ilkelerini oluştururken, tüm topluluklar tarafından kabul gören ilkeler ise evrensel ahlak olarak isimlendirilmektedir (Aktaş, 2014, 23). Ahlakı kabul görmüş değerler bütünü olarak tanımlamak (Cevizci, 2002, 3; Çam, Çavdar, Seydooğulları, Çok, 2012, 1212) onun toplum yolu ile bireye ulaştığı anlamına gelmektedir. Bu da ahlakın tamamen dışsal bir şekilde özellikle sosyal öğrenme ya da Güngör'ün de (1993, 23) vurguladığı üzere, sosyalleşme yoluyla bireyde ortaya çıktığı düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Bu noktada ahlakın psikolojik temeline dair düşünceler, onun birey tarafından sadece benimsenen/öğrenilen bir sistem mi, yoksa bireyin içsel yapısından kaynaklanan bir yaşantı mı olduğu sorularını gündeme getirmektedir.

1. AHLAK VE PSİKOLOJİ

Topçu, ahlakın bireyin ruhsal yaşayışından kaynaklandığını ancak onu sosyal unsurdan ayrı düşünmenin mümkün olmadığını vurgular (2019, 178). Benzer şekilde Güngör (2010, 24-28) ahlakın bir öğrenme faaliyeti olduğunu belirtirken bunun tek ve yeterli açıklama olamayacağını altını çizer. Zira birey sadece toplumun öğretileri ile hareket eden bir varlık olsaydı kişiler ve kültürler arası herhangi bir ahlakî farklılaşmadan bahsedilemezdi. Kişi, ahlakı dışardan öğrenir, zira ahlak kaideleri toplumun bireyden beklentilerinden oluşmaktadır. Ancak kişi bunları olduğu gibi kabul etmez. Olgunlaştıkça toplumun ahlakî davranış kıstasları ile ilgili

daha objektif bir yaklaşıma sahip olmakta, onları değiştirmeye çalışmakta ve en nihayetinde kendine özgü bir ahlak anlayışı geliştirerek ona uygun yaşama gayreti göstermektedir. Güngör'ün bu görüşlerini farklı açılarda da olsa psikanalitik ahlak teorisi desteklemektedir.

Psikanaliz ahlakı, süper ego ve ona bağlı olan vicdan gelişimi ile bağlantılı olarak açıklamaktadır. Oidipus ve Elektra kompleksleri çocukta süper egoyu oluşturması açısından önemlidir. Çocuğun karşı cinsi olan ebeveyne duyduğu seksüel ilgi sebebiyle hemcinsi olan ebeveyne düşmanlık beslemesi ile başlayan bu süreç, çocuğun bu düşmanlıktan ötürü suçluluk duyması ve hemcinsi olan ebeveyni ile özdeşim kurmasıyla tamamlanmaktadır. Bu suçluluk duygusunun temelinde ise ilgili ebeveynin çocuğun bakımı, güvenliği, sağlığı için ihtiyaç duyulan konumda olması ve korku gelmektedir. Buna göre kompleksin kaynağı olan ebeveyn bu düşmanlık hislerini sezerse bu, çocuk için büyük bir tehlike olacaktır. Dolayısıyla bu suçluluk duygusu korku ve güvenlik kaynaklı kaygılar da taşımaktadır. Suçluluk duygusunun beraberinde getirdiği özdeşim ise çocuğun ilgili ebeveynin ahlakî değerlerini, dünya görüşünü, kısaca tüm doğru ve yanlışlarını benimsemesini sağlamaktadır. Freud'a göre bu, süper egonun çocukta geliştiği ve artık vicdandan bahsedilebileceği anlamına gelmektedir (Freud 2016, 238-244). Yani ahlak, çocuğun idinin doğal yansıması neticesinde sonradan edinilmekte, ahlakın temel varlık nedeni ve amacı ise egoyu daha stabil ve korumalı kılmaktır. Yıldız ise (2015, 139-104) sadece korku ve sevginin yetkin bir ahlaklılık için yeterli olamayacağını, bireyin kendi çabasının bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda kendiliğindenlik ve gönüllülük açısından Psikanalitik Ahlak Kuramının yetkin ahlaklılık için zayıf kaldığı yorumu yapılabilir.

Hümanist psikolojinin ahlakla ilgili görüşleri de tam bu noktaya yani bireyin çabasına odaklanmaktadır. Onlara göre ahlakî davranışın temeli toplum, Tanrı, din gibi unsurlar değil bizatihi bireyin kendisidir. İyi ve doğru olan yani ahlakî davranış birey tarafından bilinir ve seçilir. Hümanist Benlik Kuramında, kişinin özündeki iyilik ve gelişim potansiyeli vurgulanır. İnsan doğası gereği uyum arayışı içindedir ve bu arayış sebebiyle bilinçli seçimler yapar. Birey yaşamdan doyum almak ister ve bu doyuma iyiye gitme, gelişme ve mutlu olma yönünde kararlar vererek ulaşabilir. Maslow'un kendini gerçekleştirmiş insanı ahlaken de üst seviyededir. Kendiliğinden hareket edebilen bu insan insanlığa değer verir ve onunla uyum içinde olmak için çaba gösterir (Cüceloğlu, 2010, 427-429; Maslow, 2001, 112-122). Hümanist kuram insan potansiyeline odaklanır ve bireyin kendi yaşantısını istediği gibi yönetebileceğini vurgular. Birey, tüm seçimlerinde ve edimlerinde özgürdür (Onur, 2018, 148). Dolayısıyla birey, toplum ve kendisi için ahlakî davranışı kendiliğinden yapar. Bu seçimin temelinde, Psikanalizin aksine, insan anlayışındaki iyimserlik yatmaktadır.

Ahlakı, davranışlar yolu ile gözlemlemek mümkündür. Ahlak, çoğunlukla bir yapma etme, davranış, duruş ve söylemlerle bağlantılı olarak kullanılmaktadır (Çelebi, 2004, 3). Çatlı Özen ve Can (2020, 97) ahlakı, toplum tarafından belirlenen ve kabul edilen davranışlar bütünü olarak tanımlar. Bu davranışların temelinde yatan duygu ve düşüncelerin ahlakî temelli olması, davranışı da ahlakî hale getirmektedir. Ancak bu ahlakî davranışın ahlakîliği onun özgür irade ile içten gelerek yapılmasına bağlıdır (Akdoğan, 2011, 37). Ahlakın psikolojik olarak belki de en ağır basan yanı onun bu gönüllülüğe bağlı olmasıdır. Zira gönüllü olmadan sergilenen davranış, kendi başına son derece ahlakî olsa bile bireye ahlaklılık sıfatını kazandırmaz. Ahlaklı kişinin ahlakî davranışı hür iradesi ile yerine getirmesi gerekmektedir.

Bireydeki ahlakî davranış, düşünüş ve duygulanımlar, ahlakî sezgi ve kavrayış ahlakın geneline dâhil görünmektedir (Topçu, 2019, 21). Şimşek (2013, 23) bireyin ahlak ile davranışlarını ve hatta kişiliğini şekillendirdiğini, en azından ahlakın böyle bir amacı olduğunu vurgular. Benzer şekilde Akdoğan da (2011, 35) ahlakî değerlerin kişinin hem duygusal hem düşünsel dünyasını belirlediğini ve kişinin bir davranış yapacağı zaman bu değerlerin otomatik olarak devreye girdiğini vurgulamaktadır. Ahlakî davranış sosyal hayatta, eğitim sistemlerinde ve kurumlarda ana amaçtır. Ayrıca ahlak üretim, eğitim, siyaset, adalet ve bilim alanlarının yanında mesleki başarılar için de önemlidir (Özen, 2015, 110). Güngör (2010, 25) ahlakî davranışın psikolojik yönü dendiğinde, davranışın yapıldığı kişi veya varlıklar hakkındaki tutumların, onlar hakkındaki bilgi ve görgülerin akla geleceğini söyler. Ancak bu noktada

benliğin iskanmaması gerektiğini vurgulayarak ahlakî davranışı, benlik ile dış dünya arasındaki ilişkinin yansıması olarak tanımlamaktadır.

Ahlak ve değerler arasında sıkı bir ilişki vardır. Öyle ki Akdoğan (2011, 39) ahlakı en yalın hali ile değerler kümesi olarak tanımlar. Ahlakın belirleyicisi değerlerdir. Değerler, bireylerin kendileri de dâhil olmak üzere insanları ve olayları değerlendirmek, edimleri belirlemek ve meşrulaştırmak için kullandıkları ölçütlerdir (Schwartz, 1992, 60). Değerler; duygu yüklü, bilmekten öte benimsemeye dayanan, bireyler tarafından tercihte bulunma ve olayları anlamlandırma noktasında birer ölçü ve rehber olarak kullanılan inançlardır. Aynı zamanda onlar istek, arzu ve ihtiyaçları meşrulaştırma hususunda toplumda geçerliliği olan, içsel ve toplumsal uyumu kolaylaştıran ve zaman içerisinde etkileşimler sonucunda değişebilen, insana özgü niteliklerdir. Sonuç olarak değerler; insanların önemseydiği, duygusal olarak ona bağlandığı, düşünceleri için sağlam bir zemin olan ve tercih, tutum ve davranışlarında onlara rehberlik eden inançlardır (Emre, Yapıcı 2015, 334). Kişinin değerleri duygu, düşünce ve davranışlarında oldukça yüksek bir belirleyiciliğe sahiptir (Yapıcı & Zengin, 2003, s.174). Ahlâk, soyut ve sınırları belirsiz olan değerleri belirli bir form içine sokan ve böylece onları hayata geçiren bir araç işlevi görür (Emre 2013, 15). Değerler doğru- yanlış ve iyi- kötü arasındaki kıstas olarak kabaca tanımlanırsa ahlakın temeli olma hususu da açığa kavuşacaktır. Ahlakî değerler, bireylerin kararlarını ve kararlarının temelini oluşturmaktadır (Çatlı Özen ve Can 2020, 98). Cingilloğlu'na göre ahlakın temel dinamiği olan değerler sistemi, kişinin zihinsel kod ve davranış biçimlerinin temel dayanağıdır (Cingilloğlu, 2019, 11). Değerlerin ahlakı şekillendirmesi ile birlikte adâlet, doğruluk, yalan söylememe, yardımseverlik, sözünde durma, iyilik yapma, hoşgörülü olma, sabırlı olma, başkalarına zarar vermeme, cömertlik, kişiliği koruma, güvenilir olma, saygı, sevgi gibi değerler ahlakî değerler olarak anılmaktadır. Bu noktada ahlakî değeri diğer değerlerden- örneğin estetik- ayıran en önemli husus iyi- kötü nitelmesi yapılabilmesidir (Cebeci, 2005, 20).

2. AHLAK VE DİN

Ahlak-din ilişkisini incelemek konunun anlaşılması için fayda sağlayacaktır. Zira din ve ahlak, bireysel ve sosyal yönleri ile birbiriyle kesişirler (Çilingir 2014, 714). Ahlak ve dinin ilişkisi ilkçağ filozoflarından başlayarak bugüne değin tartışılmıştır. Bu noktada dinin ahlakı inşa ettiği fikri ile ahlakın dine kaynaklık ettiği yönünde iki temel fikir sürekli olarak gündemde kalmıştır. Bu iddiaların yanı sıra bu iki kavramın birbirinden tamamen bağımsız olduğuna dair fikirler de ortaya atılmıştır; (İmamoğlu, 2006, 109; Uysal, 2005, 43; Çilingir 2014, 715). Esasen bu hususta din ve ahlakın pek çok açıdan örtüştüğü ve birbirini beslediği söylenebilir. Evrensel ahlak ilkelerinin dinlerin pek çoğunda ortak olması bu hususu destekler mahiyettedir. Dinin kendi inanırlar grubunu oluşturma ve onların birlikte uyum içinde yaşamalarını sağlayabilmesi için, başkasının hak ve özgürlüklerine müdahale etmeme temeline dayanan, ahlakî ilkeleri desteklemesi ve teşvik etmesi ahlak-din ilişkisindeki işlevselliği ortaya koymaktadır. Kısaca bu iki ögenin birbirini destekleyen yapılarının aralarında sıkı bir ilişki kurduğunu söylemek (Çilingir, 2014, 714-718) bu noktada yeterlidir. Ahlakın kurumsal bir yapısının olmayışı onun din bünyesinde kolaylıkla barınmasını sağlamış ve ahlakî kurallar da bu yolla daha güçlü bir bağlayıcılık kazanmıştır demek mümkündür. Kutluay'a (2015, 322) dayanarak söylenecek olursa, din iyi ve kötünün sınırlarını çizerken ahlâk, dinin bir yaşam şekline getirilmesini, davranış bilincine dönüşmesini sağlar. İslam dini bağlamında konuya bakıldığında, tam da bu sebeple İslam düşüncesinde ahlakın, kendisine dinî bir referans ile kalıcı yer bulabildiği söylenebilir. Bireyin kendi nefsinin peşine düştüğü şey her zaman doğru olamayabilir. Bundan dolayı İslam düşüncesinde ahlak ve din birlikte düşünülür (Yıldırım, 2018, 1237).

İslam düşünce tarihinde ahlak çokça konu edilmiş, İbn Miskeveyh ve Gazali başta olmak üzere önemli İslam düşünürleri ahlakın ne olduğuna dair açıklama çabalarına girişmiştir. "Hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğul hali olan "ahlak", yaratma anlamına gelen "halk" kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Buna göre "halk" insanın bedensel mükemmelliğine vurgu yaparken "ahlak" da onun ruhen mükemmelliğine işaret etmektedir (Köseoğlu, 2019, 7). Yıldırım (2018, 1237)

ahlaklılığın, kişinin yaratılışına uygun davranması, Allah'ın onu yaratırken onda olmasını istediği özelliklere uygun hareket etmesi olduğunu söyler.

Ahlak yerine kullanılan pek çok kavram mevcuttur. "Edep" kavramı bunlardan en çok kullanılanların başında gelmektedir. İslâmî alan yazınında edep kavramı erken dönemlerden itibaren nezaket, kibarlık, adabı muaşeret kuralları gibi spesifik davranış kalıpları için kullanılmışken ahlâk, davranışların kaynağını oluşturacak şekilde, psikolojik ve manevi özellikleri, bireyin ruhsal gelişimini sağlamaya dönük bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir (Çağrı 1989, 1). İslam ahlakı, Kur'an ve hadislere sıklıkla konu edilmiştir. Ahlak ile Kur'an ve sünnet arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Yaka'ya göre (2015, 390) İslam ahlakının en önemli özelliği ve tüm değeri de bu Kur'an ve sünnet bağından kaynaklanmaktadır.

Temel dinî metinlerde "ahlak" terim olarak doğrudan çok kullanılsa da, İslam'ın temel hedefi ahlaklı insanı oluşturmaktır (Çingilloğlu, 2019, 55). Bu konuda asıl görev peygambere düşmektedir. Zira o "yüce bir ahlak üzeredir" (el-Kalem 68/4) ve bu yüce ahlak da "Kur'an ahlakı"dır (Müslim, Müsafirin, 139). Hz. Muhammet bu yüce ahlakı ile insanlara örnektir (el-Ahzâb 33/21) ve İslam'ın hedefi olan güzel ahlakı tamamlaması (Muvatta, "Husnül-Huluk" 8) gerekmektedir. Kur'an'da bahsedilen tüm peygamberler birtakım ahlakî özellikleri ile ön plana çıkarlar. Örnek olarak, Hz. İbrahim ve Hz. İdris siddıklığı yani dürüstlük ve doğruluğu (Meryem 19/ 41, 56), Hz. İsmail, Hz. İdris, Hz. Zülkif (Enbiya, 21/85-86) ve Hz. Eyyub (Sâd 38/ 44 sabretmeyi, Hz. Yusuf sadakat ve iffeti (Yusuf Sûresi 12/ 23) temsil etmektedir. Kısaca İslam ahlakının temel kuralları Allah tarafından belirlenmiş ve peygamber tarafından ayrıntılı ve uygulamalı bir şekilde açıklanmıştır (Uludağ, 2018, 20).

Kur'an incelendiğinde ilk etapta kurulan ödül ve ceza sisteminin ahlakı da tesis ettiği düşünülebilir ancak İslam ahlakı tamamen ceza ya da ödüle dayanmaz. Basit seviyede insan davranış ve ilişkilerini düzenlemek için ödül ve cezadan bahsedilir ancak bu hususta niyet son derece kritik bir noktada durmaktadır. Niyet kalbin bir şeyi yapmaya yönelmesi ve o şeyi yapmaya karar vermesidir. İslam'a göre kalbin temiz niyetin halis olması son derece önemlidir (Uludağ, 2018, 33) İyi niyetli bir davranış sadece Allah'ın rızasını kazanmak için yapılmalıdır. Zira vicdan insana Allah'tan gelen bir lütuftur ve ancak iyi niyetli davranışlarla vicdan temiz tutulabilir (Vural, 2013, 363). Ahlak konusunda söz söylemiş pek çok kişi de niyete vurgu yapar (Çetintaş, 2014, 51-68; Yazıcı, Yazıcı 2017, 269-290).

İslam düşüncesinde ahlak dört temel erdem ve bunlardan neşet eden diğer erdemlere dayandırılır. Hikmet, iffet, cesaret ve adalet bu dört temel erdemi oluşturur. Hikmet, oldukça bilişsel bir yapı arz eder, ilahî ve insanî olayları bilmeyi ve düşünmeyi içine alır. Bilme ve düşünme yetisinin kendisine dayanması sebebiyle doğru ve yanlış davranışların ayırt edilmesini sağlar. İffet, şehvetin kontrolü ve düzgün idaresini sağlayan erdemdir. Buna bağlı olarak utanma, sükûnet, sabır, cömertlik, kanaat, yumuşak huyluluk, düzenli olmak, iyi hal, ağırbaşlılık, barışseverlik, bağışlayıcılık gibi erdemler iffet kapsamına girer. Cesaret, öfke ve saldırganlık duygularının kontrolünü sağlayan erdemdir. Gözü peklik, atılganlık, yüreklilik, sıkıntıya katlanmak, sebat gibi erdemler cesaret erdemi içinde zikredilir. Adalet ise önceki üç erdemden bir arada olmasıyla ortaya çıkar. Hikmet, iffet ve cesaretin bir arada barış ve uyum içinde bulunabilmesi için bunların zihnin ayırt etme gücüne ters düşmemesi gerekmektedir. Adalet erdemiyle birlikte ona bağlı insaflı olma, merhametli olma ve vicdan duyguları da ortaya çıkar. Adalet erdemi aynı zamanda ülfet, iyiliğe iyilik ile karşılık verme, dostluk, sevgi, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramama, hakka girmeme gibi değerleri de içine almaktadır (Çetinkaya, 2019, 55-61; İbn Miskeveyh, 2013). Adalet aynı zamanda dindarlığı da kapsar zira sevgi ve korku adalet erdeminden neşet eder. Allah sevgisi ve korkusu ise bunların en şiddetlilerindedir. Aynı zamanda Allah'ın büyüklüğünü ve gücünü kabullenmek, O'nu yüceltmek ve ululamak da bu kapsamları ile adalet erdeminde yer alır. Son kapsayıcı değer olarak cömertlik, eli bol olmak, ikramda bulunmak, yardımseverlik ve iyilik yapmak gibi erdemleri kapsayıcıdır (Çetinkaya, 2019, 68). Benzer bir erdem tasnifini Kınalızade Ali Efendi de yapar (2014, 97-117). Ona göre hikmet; zekâ, çabuk kavrama, berrak zihin, kolay öğrenme, doğru düşünme ve tezekkürden oluşur. Adalet; doğruluk, yakınlık, vefa, başkalarının sıkıntılarını

paylaşma, yakınlar ile iyi ilişkiler kurma, dürüstlük, vazifeye düşkünlük, teslimiyet, tevekkül ve kulluk değerlerini kapsar. İffet; ar, namus, nefsi ve şehveti dizginleyebilme, sabır, şükür, samimiyet, disiplin ve barışıklık gibi değerleri kapsar. Cesaret ise ağır başlılık, idealizm, gayretkeşlik, azim, yumuşak huyluluk, iyilik yapmak, zorluğa sabır göstermek, alçakgönüllülük, fedakârlık ve nezaketi içine almaktadır.

Tıpkı İbn Miskeveyh gibi Gazali de değerleri ilim, gazap, şehvet ve adalet kuvvetleri üzerinden kategorileştirir. Gazali (1996; Albayrak, 2000, 354) ahlaklılığı bireyde iyilik yapma halinin fitrîleşmesi olarak tanımlar. Gazali (1996, 55-56) öncelikli olarak ahlaklılığı hayâ, güzel üslup, açık ve net konuşmak, çalışkanlık, salih emel, israftan kaçınmak, iyi huyluluk, sıla-i rahim, ağır başlı olmak, sabır, şükür, rıza ve tevekkül, uyumluluk, iffet, şefkat, sükûnet, dedikodudan uzak durma, kin gütmeme, cömertlik, güler yüzlülük, Allah rızasını gözetme, küfretmeme hasletleri ile tanımlar.

Yahya b. Adî (2013, 45-46) insandaki iyi ve kötü özellikleri faziletler ve reziletler olarak tasnif eder. Ona göre kanaat, sakınma, yumuşak huyluluk, ağırbaşlılık, sevgi, merhamet, vefa, emanete sahip çıkmak, sır tutmak, tevazu, güler yüzlülük, doğru sözlülük, iyi niyetlilik, cömertlik, yiğitlik, iyilikte yarışmak, sabır, yüce gayelilik ve adalet faziletlerdir. Bunların zıtları ise reziletleri oluşturur. Uludağ (2018, 64-93), İslam ahlakının esaslarını; doğruluk, dürüstlük, sözünü tutma, ihlaslı olma, iyilik yapma, misafirperverlik, cömertlik, şükür, sabır, tevazu, adaletli olma, Allah korkusu ve sevgisine sahip olma, cesaret, merhamet, insan ve doğaya karşı duyarlı olmayı ifade eden rıfk ve ref'et, hoşgörü, tevekkül, çalışkanlık, emanete riayet etme, ümitli olma, hayâ, iffet, namus, kanaatkârlık, istişare olarak sıralar. Benzer şekilde ahlaklılığı özellikler üzerinden tanımlayan pek çok İslam düşünürü bulmak mümkündür. Mertek'in de (2019, 158) vurguladığı üzere, İslam ahlak anlayışı Aristoteles geleneğini takip eder ve zikredilen özellikler birbirinin tekrarı gibi görünmektedir.

Müslüman düşünürler ahlakî özellikleri temel bazı değerler etrafında tasnif etmişlerdir. Yapılan bu sınıflandırmalara yakından bakıldığında psikolojik temelleri kolaylıkla fark edilecektir. Bu sınıflandırmalarda bahsedilen özellikleri bilişsel, duygusal ve psiko-sosyal altyapılarına bakarak yeniden sınıflandırmak da mümkün görünüyor. Kısaca hikmet, iffet, cesaret ve adaletin alt özellikleri de dâhil olacak şekilde psikolojik temellerine göre bakılırsa, hikmet ve ona bağlı değerler bilişsel alana, iffet ve cesarete bağlı değerler çoğunlukla duygusal alana, cömertlik ve onun kapsamında değerlendirilen özellikler psiko-sosyal alana dâhil edilebilir. Adaletin alt ahlakî özellikleri ise her üç alana da dâhil edilebilecek çeşitliliğe sahiptir. Sabır gibi bazı değerler ise her üç alana girebilmektedir. Zira burada sabrın sergilendiği durum, erdem in de niteliğinde değişime sebep olabilmektedir. Buradan hareketle İslam kültüründe ahlakın çok boyutlu olduğu; duygu, düşünce ve davranışlara dair temel bileşenleri olduğu söylenebilir. Buna göre ahlak, Müslümanın sadece nasıl davranması gerektiğini değil nasıl düşünmesi ve hissetmesi gerektiğini de belirlemektedir. Ayrıca genel ahlak tanımlarına uygun olarak İslam ahlakı da, değerlere ve onların yönettiği duygu, düşünce ve psiko-sosyal bir altyapıya sahiptir.

Sonuç olarak ahlakı tanımlamak gerekirse; kişinin gönüllü olarak seçtiği, bireyin kendi doğasına, değerlere ve geleneğe dayanan, toplumun bir arada yaşamasını kolaylaştırmasının yanı sıra bireye vicdan rahatlığı da veren davranış kalıpları, tutumlar ve yargılardır denilebilir. İslam dininde “güzel ahlak” iman etmenin şartlarından görünmektedir. Zira kişinin kendisi için istediğini başkası için istemesi ve tüm davranışlarında Allah rızası gözetmesi bir mümin olabilmek için ön şartlardandır. Bunların gerçekleşmesi de ancak bireyin ahlakî olarak olgunlaşması yoluyla olmaktadır. Ahlakî olgunlaşmanın yolu ise Peygamberden geçmektedir. Zira o, dinin istediği insan modelinin yaşayan örneğidir ve onun misyonu diğer insanların kendisine benzemesi için çabalamaktır. Bu noktadan yola çıkarak gelişen tasavvuf düşüncesi, “seyr-i süluk” adı altında bir eğitim yolculuğu ile bireyi ahlakî bir eğitime alır. Bu eğitim ilk olarak, kişinin kötücül yönlerini dizginlemesi ve nefsini kontrol etmesini, devamında ise güzel hasletlerini güçlendirmesini, Allah ile olan ilişkisini sevgi temelli bir duygusallık ile kuvvetlendirmesini içermektedir (Kayıklık, 2011). Bireyin hayatını devam ettirirken psikolojik

olarak nasıl bir özellikler grubu sergileyebileceği, sosyal ilişkilerini nasıl dizayn edeceği, yerel ve evrensel bazda hangi normları ve değerleri seçeceği ahlakın niteliğini belirlemektedir. İslam dini kişinin hangi değerleri benimsemesi gerektiği konusunda oldukça spesifik açıklamalar ve yönlendirmeler yapmıştır. İslam kültürü içinde bunlar sadece emir ve yasaklar bağlamında dışsal, dar ve zorlayıcı hukuk kapsamında sınırlı kalmayıp oldukça pratik ve akılda kalıcı bir şekilde sloganik ifadeler halinde inanırlara sunulmuştur. Bu sayede kişilere, güzel ve kıymetli davranışları tek tek anlatmanın ve özendirmenin yanı sıra, belirli bir tutum ve yönelim benimsetilmeye çalışılmıştır. Buna göre İslamî ifadelerle özetlemek gerekirse iyi bir Müslüman “iyiliği emredip kötülükten men edecek”, “zorlaştırmayıp kolaylaştıracak”, “nefret ettirmeyip sevdirecek”, “kendi için istediğini başkası için de isteyecek”, “hayır konuşamayacaksa susacak”, “ya olduğu gibi görünecek ya görüldüğü gibi olacak”tır...

3. UYGULAMA

Metot ve örneklem: Bu araştırma İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde ahlak algısını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu yapılırken öğrencilere bir soru formu verilmiş ve serbest çağrışım yolu ile veri toplanmıştır. Çağrışım sözlükte bir düşüncenin bir görüntünün bir başkasını hatırlatması; davranışlar, düşünceler ve kavramlar arasında yer ve zaman birliğinin etkisiyle kurulan bağlantılar sonucu bilinç alanına bunlardan birisi girdiğinde ötekini de bilince çekmesi olayı olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1998, 423). Kısaca çağrışım, bir sözcüğün ilişkili bir diğer kelimeyi anımsatması olarak tanımlanabilir (Akırmak, 2001, 6). Sözcükler arasındaki ilişkilerin bilişteki yansıması serbest çağrışım metoduyla ortaya çıkarılabilir. Bu yöntemde bir sözcük bir başka sözcüğe cevap olarak verildiğinde bunların alakalı olduğu varsayımında bulunulur. Söz konusu yöntem sözcüklerin birbirleriyle olan anlam ilişkileri ile ilgili bilgiler verir ve sözcüklerin bilişteki yansımasının anlaşılmasına yardım eder (Tarakçı, Mert, Yavuz ve Akırmak, 2019, 62) Bu kapsamda öğrencilere “Ahlaklı bir insanın 5 özelliğini yazınız.” yazan 290 form dağıtılmış olup bunlardan 173’ü araştırmacıya dönmüştür. Bu formlardan 17 tanesi kullanışsız olması sebebiyle kapsam dışı bırakılmıştır. Sonuçta 157 formdan elde edilen veriler araştırmada kullanılmıştır.

Nitel metodun kullanıldığı çalışmalarda toplanan verinin analiz edilebilmesi için birkaç aşamadan geçmesi gerekmektedir. Bunlara kısaca değinilecek olursa kodlama, temaların tespit edilmesi, tema ve kodların düzenlenmesi ve son olarak elde edilen verinin yorumlanması işlemlerini sırası ile yapmak gerekmektedir (Yıldırım, Şimşek, 2006, 239-252). Buradan hareketle katılımcılardan alınan formlar kodlanmıştır. Daha sonra bu kodlar ortak temalara göre tasnif edilmiştir. Temalar belirlenirken ahlakın tanımlanması esnasında üzerinde durulan kavramlar önemli rol oynamıştır. Buna göre değer, davranış, din gibi temalar ön plana çekilmiştir. Bu süreçte Maxqda Standart Nitel Veri Analiz Programı kullanılmıştır. Bu kapsamda elde edilen tüm veriler programa aktarılmış, yüksek frekanslı kavramlar ve yüzdeler belirlenmiştir. Veriler temalara göre düzenlenmiş ve bulgular içerik analizi yöntemiyle yoruma tabi tutulmuştur.

Verilerin kategorizasyonu yapılırken kullanışlılığı kolaylaştırması amacıyla bazı işlemler yapılmıştır. Bu kıstaslar belirlenirken Walker ve Pitts’in 1998 tarihinde yayınlamış olduğu “Naturalistic Conceptions of Moral Maturity” isimli makaleden yola çıkılmıştır. Buna göre: 1- Aynı kavramın kullanıldığı benzer yargılar birlikte değerlendirilmiştir. Örneğin “Ailesine saygı duyan”, “büyüğüne saygılı /hürmet gösteren”, “insan haklarına saygılı”, “başkalarının hak ve özgürlüklerine saygılı” ifadeleri “saygılı” sıfatı çatısında birleştirilmiştir. 2- Veriler olabildiğince sıfat haline çevrilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken birkaç kademe sadeleştirilmiştir. Burada amaç ahlaklılığı tanımlarken özellikler listesi oluşturabilmektir. Böylece ahlaklı bir insanın eylemlerinden ziyade kişiliğinin tanımlanması hedeflenmektedir. Örneğin, “Ahlaklı insan karşılıksız iyilik yapar.” cümlesi “karşılıksız iyilik yapan” olarak dönüştürülmüştür. Daha sonra bu sıfat “iyi” çatısı altına dâhil edilmiştir. 3- Kategorilerin çatı sıfatı belirlenirken söz konusu kategorideki en yüksek frekanslı veri seçilmiştir. Eğer en yüksek frekans birden çok özellik tarafından paylaşıyorsa bu durumda en kapsayıcı olduğu düşünülen sıfat tercih edilmiştir. Örneğin, “dürüst” (f: 31), “güvenilir” (f: 12), “emanete ihanet etmeyen/sahip çıkan” (f: 4),

“sözünde duran” (f: 4) kategorisinin çatı kavramı, en yüksek frekansa sahip sıfat olan “dürüst” olarak belirlenmiştir. 4- Derecelendirme ekleri çıkarılmıştır. Örneğin “Hiç kalp kırmaz.” ifadesi “kalp kırmayan” olarak, “Çok merhamet eder.” ifadesi “merhametli” olarak değiştirilmiştir.

Çalışmanın evreni Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri olup, veriler 2021-2022 öğretim yılı bahar yarıyılında toplanmıştır. Örneklem gelişigüzel örnekleme yolu ile seçilmiş 257 kişilik öğrenci grubundan oluşmaktadır. Bunların 138’i kız, 119’u erkek öğrencidir. Her iki grubun da yaş aralığı 19-26, yaş ortalaması kızlarda 21,7 erkeklerde 22,4 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerden 61’i 1. sınıfta (%23; 33 kız, 28 erkek), 64’ü 2. sınıfta (%24; 34 kız, 30 erkek), 67’si 3. sınıfta (%26; 36 kız, 31 erkek), 65’i 4. sınıfta (%25; 35 kız, 30 erkek) eğitim görmektedir. Örneklemin 122’si köy ve kasabada (%47), 135’i il ve ilçe merkezinde (%52) yetişmiştir.

Bulgular:

İlahiyat Fakültesi öğrencileri ahlaklı kişiye dair oldukça fazla özellik sıralamışlardır. Yapılan kategori işlemi neticesinde bu özellikler 4 temel gruba ayrılmıştır. Buna göre; ahlaklı kişinin değerlere, çevre ve topluma, dine ve adabı muâşerete dayanan özellikleri şeklinde veriler kümelenmiştir.

Tablo: 5 Ahlaklı Kişinin Özellikleri	Frekan	%
	s	
Saygılı	63	8,59
Dürüst	61	8,32
Adil	58	7,91
İyi	43	5,86
Yardımsaver	40	5,45
Örnek kişi	34	4,63
Merhametli	24	3,27
Mütevazı	22	3,00
Bağışlayıcı	20	2,72
Yumuşak huylu	18	2,45
İffetli	16	2,18
Cesur	13	1,77
Kanaatkâr	9	1,22
Cömert	7	0,95
<i>Değer temelli özellikler</i>	<i>448</i>	<i>58,32</i>
Ötekini önemseyen	42	5,72
Diğer canlılara merhamet eden	31	4,22
Çevre ile uyumlu	27	3,68
Vatanı ve milleti seven	16	2,18
<i>Toplum ve çevre ile ilgili özellikler</i>	<i>116</i>	<i>15,80</i>
Nefsine hâkim olan	27	3,68
İyiliği emredip kötülüğü yasaklayan	24	3,27
Allah korkusu olan	20	2,72
Salih ameller işleyen	18	2,45
Sabredip şükreden	15	2,04
Sapıklığı desteklemeyen	6	0,8
<i>Dine Dayalı Özellikleri</i>	<i>110</i>	<i>14,96</i>
Konuşma üslubuna dikkat eden	30	4,09
Hal ve hareketlerine özen gösteren	17	2,31
Kılık ve kıyafetine dikkat eden	12	1,63
<i>Adabı muâşerete dayalı özellikler</i>	<i>59</i>	<i>8,03</i>
Toplam:	733	97,11

Tablo 1, tüm boyutları ile öğrencilerin ahlakı nasıl algıladıklarını göstermektedir. Buna göre % 58,32 oranında ahlak değerler üzerinden algılanmaktadır. Burada sırası ile saygılı olmak (f: 63), dürüstlük (f: 61), adalet (58), iyilik (f: 43), yardımseverlik (f: 40), örnek olma (f: 34), merhametlilik (f: 24), tevazu (f: 22), bağışlayıcılık (f: 20), yumuşak huyluluk (f: 18), iffet (f: 16), cesaret (f: 13), kanaatkârlık (f: 9) ve cömertlik (f: 7) değerleri toplam 448 kez tekrar edilmiştir. % 15,8 oranında ahlak bireyin çevresi ile olan ilişkisi üzerinden tanımlanmıştır. Bireyin ötekini önemsemesi (f: 42), diğer canlılara merhamet duyması (f: 31), çevresi ile uyumlu olması (f:27), vatan ve millet sevgisine sahip olması (f: 16) üzerinde durulmuştur. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ahlak alguları dinî kavramları da içermektedir. %14,96 oranında yapılan dinî vurguda ilk etapta nefse hâkim olmak (f: 27), iyiliği isteyip kötülüğü yasaklamak (f: 24), Allah korkusuna sahip olmak (f: 20), salih ameller işlemek (f: 18), sabretmek ve şükretmek (f:15) ve sapkınlığı desteklememek (f: 6) gibi özellikler zikredilmiştir. Son olarak öğrenciler %8,03 oranında ahlakı adabı muâşeret üzerinden tanımlamaktadır. Burada en çok konuşma üslubuna dikkat edilmesi (f: 30), hal ve hareketlere özen gösterilmesi (f: 17) ve kılık- kıyafetin düzgün olması (f: 12) üzerinde durulmaktadır.

Ahlak ve değerler oldukça yakın ilişkilidir. Ahlakın tanımında değerlere sıklıkla atıf yapılır. Bu bağlamda en çok atıf alan değerler saygılı, dürüst, adil, iyi, yardımsever, örnek, merhametli, mütevazı, bağışlayıcı, yumuşak huylu, iffetli, cesur, kanaatkâr ve cömerttir. Bireyin çevre ve toplumla olan ilişkileri bağlamında, ötekini önemsemesi, diğer canlılara merhamet etmesi, çevresi ile uyumlu olması, vatan ve millet gibi kavramlara önem vermesi, diğer insanların zaafalarını kötüye kullanmaması öne çıkan özellikleridir.

Ahlakın dışa yansımaları davranışlar yolu ile olmaktadır. Özellikle ikili ilişkilerde takınılan tutum ve davranışlar bireyin ahlakî yapısı hakkında bilgi verici nitelikte olabilmektedir. Bu bağlamda katılımcılardan bazılarının ahlakı bu tür davranış kuralları olan adabı muâşerete bağlı olarak algılaması tutarlı görünmektedir. Bu bağlamda konuşma üslubuna dikkat eden, hal ve hareketlerine özen gösteren ve giyimine dikkat eden bireyler ahlaklı olarak algılanmaktadır. Öğrencilerin ahlak ile ilgili olarak sıraladığı bazı özellikler dinî kavram ve alt yapı içermektedir. Din içerikli atıfların sınıflandırılması sonucu ahlaklı kişinin nefesine hâkim, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan, Allah korkusu olan, salih ameller işleyen, sabredip şükreden ve sapıklığı desteklemeyen özellikleri ön plana çıkmaktadır.

4. TARTIŞMA

Ahlakı tanımlamada sıklıkla kullanılan değerler, çalışmamızda da en çok vurgulanan alan olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bu değerler Müslüman düşünürlerin ahlakla ilgili söylemiş oldukları özelliklere uygun görünmektedir. İbn Miskeveyh'in (2013), Gazzali'nin (1996, 55-56) ve Kınalızade'nin (2017, 97-117) tasniflerine göre saygılı olmak, dürüstlük, adil olmak, adalet erdemi kapsamına girerken; yardımseverlik, tevazu, bağışlayıcılık, yumuşak huyluluk, kanaatkârlık ve cömertlik iffet erdemine dâhil edilebilir. Cesurluk ve iyilik yapma da cesaret erdeminin içeriğine eklenebilir. Örnek kişi olma ise hikmet erdemi içinde düşünülebilir. Yine tüm ahlakî değerler Yahya b. Adı'nın (2013, 44-45) saydığı faziletlerin ve Uludağ'ın (2018, 64-93) belirttiği ahlakî özelliklerin sınırlarına girmektedir.

Bacanlı, Akgül ve Akgül'ün (2017, 67) öğretmenlerin değer tercihlerini araştırdıkları çalışmada önem verilen ilk beş değer sırasıyla; adil olma, saygı, dürüstlük, sevgi, bağımsızlık olarak tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda en çok tercih edilen beş değer saygılı olmak, dürüst olmak, adil olmak, iyilik ve yardımseverlik olduğu göz önüne alındığında sonuçların örtüştüğü görülecektir. Farklı ölçme araçları kullanılmasına rağmen ilk üç değer aynı olması henüz eğitim almakta olan öğrenciler ile daha olgun olan meslek yaşamı içindeki öğretmenlerin önem verdikleri değerler ortak görünmektedir. Esasen saygı, dürüstlük ve adalet değerleri son derece evrensel değerler olup pek çok araştırmada en çok zikredilen değerler olması da garipsenmeyecek bir sonuç olarak düşünülebilir. Öyle ki Yapıcı'nın (2004, 195) Allah ve kutsal kavramını serbest çağrışım tekniği ile incelediği çalışmasında bile öğrenciler "kutsalı"

tanımlarken dürüstlük, doğruluk, güven gibi ahlaka dair bu evrensel nitelikli değerleri sıklıkla zikretmişlerdir.

Bulgulanan değerlerin Rokeach'ın (1969) saymış olduğu 36 insani değer içine girmiş olduğu söylenebilir. Rokeach, amaç ve araç değerler olarak iki grup değerden bahsetmektedir. Amaç değerler; mutluluk, özgürlük, rahat bir yaşam, hırs zevk, başarı, güvenlik, kendine ve insanlara saygı, bilgelik gibi hayatın amacına dair oldukça genel geçer değerlerden oluşmaktadır. Araç değerler ise affedicilik, düşünce genişliği, kibarlık, neşelilik ve kabullenicilik, itaat, bağımsızlık, dürüstlük, sorumluluk sahibi olmak, çalışkanlık, yardımseverlik, masumiyet gibi bireyin sahip olmayı hedeflediği değerler kast edilmektedir. Araştırma sonucu ulaştığımız ahlaklılığa dair ideal olarak ifade edilen özelliklerin Rokeach'ın amaç değerleri ile daha çok örtüşmesi bu açıdan oldukça tutarlıdır. Zira kişinin sahip olmayı amaçladığı bu pozitif değerler onun aynı zamanda ahlakî bir yaşam sürmesini de sağlayacaktır.

Değerler konusunda en çok araştırma yapan isimlerden biri olan Schwartz da bir değerler tasnifi yapmıştır. Güç, hazcılık, başarı, evrensellik, uyarılım, iyilikseverlik, geleneksellik, özyönelim, uyma ve güvenliliktir olmak üzere 10 değer grubu belirleyen Schwartz bunların altını yaklaşık 60 farklı değer ile doldurmuştur. Kısaca bakılırsa, (1) başarı değeri başarılı - yetkin olmak, sözü geçen biri olmak, hırslı olmak alt değerlerini içerir. (2) Güç; toplumda güç ve otorite sahibi olmak, zengin olma vb kapsar. (3) Hazcılık, hayattan zevk ve tat almayı kapsarken (4) uyarılım cesaret, değişken ve heyecanlı bir yaşantıyı içine alır. (5) Öz yönelim temelde kendine saygı duyma ile birlikte yaratıcı ve özgür olmak, merak duyabilmek, kendi hayat amaçlarını seçebilmeyi kapsamaktadır. (6) Güvenlik değeri, ulusal ve toplumsal güvenin ve düzenin devamını istemek, aile güvenliği, temizlik, iyiliğe iyilikle karşılık vermek, sağlıklı olma ve bağlılığı içine almaktadır. (7) Uyma değeri toplumsal normlara itaat, aile ve yakın çevreye itaat etme bunalar üzerinde bozucu etkide bulunmama esasına dayanır. Buna göre kibarlık, itaatkârlık, aileye ve yaşlılara önem verme, özdenetimi kapsamaktadır. (8) Evrensellik doğa ve insanlığın iyiliğini isteme temeline dayanmaktadır buna bağlı olarak eşitlik, sosyal adalet, açık fikirli ve erdemli olmak, güzelliklerle dolu ve barış içinde bir dünya istemek, doğayla bütünleşmek ve onu korumak gibi değerleri içerir. (9) Geleneksellik daha çok din, kültür ve gelenek temelli değerleri temsil eder ve dindarlık, ılımlı olmak, alçak gönüllülük, yaşamın getirdiklerini kabullenmek, geleneklere bağlı ve saygılı olmak bu kapsamda zikredilir. (10) İyilikseverlik değeri ise ilişki içinde bulunan insanlarla iyi geçinme temeline dayanmaktadır ve yardımseverlik, dürüstlük, bağışlayıcılık, sadakat, sorumluluk sahibi olmak, yakın / içten ilişkiler kurmak, sevgi, anlamlı bir yaşam gibi alt değerleri içermektedir (Schwarz,1996:3; 1999; Kuşdil, Kağıtçıbaşı,2000, 61-63). Bu tasniften bulgulara bakıldığında özellikle uyma, evrensellik, iyilikseverlik ve geleneksellik çatısı altında zikredilen değerler araştırma sonuçlarımız ile örtüşmektedir. Söz konusu değerlerin temellerine bakıldığında bireyin yakın ve uzak çevresi ile ilişkilerine odaklandığı görülecektir. Ahlakın da bireyin sosyal çevresi ve doğa ile olan ilişkileri kapsadığı düşünüldüğünde bu örtüşmenin makul ve mantıklı olduğu görülecektir. Yapıcı, Kutlu ve Bilican'ın (2012, 135-136) öğretmen adayları üzerinde yaptıkları araştırmada da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adayı olan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer bölümlere nazaran uyma, evrensellik, geleneksellik ve iyilikseverlik kategorilerinden yüksek puan almaları bu açıdan araştırmamız ile paralellik arz etmektedir.

Çalışmanın ahlaklı insanı sorması ve örnekleme bir değerler listesi sunmaktansa kendilerinin belirleyeceği değerleri tespit etme amacında olması sebebiyle, daha önce yapılmış belirli bir formata dayanan değer tercihinin yönelik çalışmalar ile karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin Özcan ve Erol'un (2017; 934) İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin değer yönelimlerini araştırdığı çalışması Schwartz Değerler Ölçeği kullanılarak yapılmıştır. Burada öğrencilerin "kendini aşma", "muhafazakârlık", "yeniliğe açıklık" ve "kendini geliştirme" değerlerini daha çok tercih ettikleri, buna bağlı olarak diğer insanların mutluluğuyla ilgilenme, toplumsal düzenin korunmasını isteme ve çevrenin korunmasını ön plana koydukları söylenebilir. . Bizim araştırma sonuçlarımızda toplumsal ve çevresel atıfların, değerlerden çok daha az zikredilmiş olması bu açıdan farklıdır. Arslan ve Tunç'un (2013, 7), ilahiyat fakültesi

öğrencileri üzerinde Schwartz'ın değer tasnifine dayanarak yaptıkları çalışmada bizim sonuçlarımıza benzer şekilde "iyilikseverlik" ve "evrensellik" değerleri diğer değerlerden daha ön plana çıkmaktadır. Mehmedoğlu'nun (2006, 156) ilahiyat öğrencileri üzerinde yine Schwartz Değerler tasnifi temeli ile yaptığı çalışmada "iyilikseverlik" en çok tercih edilen değer olmuştur. Bu bağlamda ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ilişki içinde oldukları kişilerin iyiliği, onlarla kurmuş oldukları ilişkinin derin, güvene dayanan ve samimi olması yönünde bir tutum sergiledikleri söylenebilir.

Yiğittir'in (2012, 11;) ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin değer tercihlerine odaklandığı çalışmada en çok tercih edilen değerlerin başında çevre temizliği, saygılı olma, yardımseverlik, temizlik, sevgi, iyi insan olma, hoşgörü, kötü sözden uzak olma, dürüstlük, yerlere tükürmeme, sağlıklı olma, çevreye duyarlı olma ve doğa sevgisi gelmektedir. Yiğittir ve Öcal'ın (2010, 414) aynı kapsamda 6. Sınıf öğrencileri ile yaptıkları çalışmada ise pek bir değişim gözlemlenmemiş ve çocukların çevre temizliği, saygı, güzel söz ve davranış, dürüstlük, çalışkanlık, çevre duyarlılığı, yardımseverlik, iyi insan olma, hoşgörü, doğa sevgisi, temizlik, sevgi ve güvenilirliğe atıf yaptıkları görülmüştür. Buna göre ilahiyat fakültesi öğrencilerinin saygılı, dürüst, adil, iyilik, yardımseverlik, affedicilik değerlerine sık vurgu yapmaları bu çalışmalar ile uyumludur. Öğrencilerin çevreye yönelik ahlakî vurguları söz konusu iki çalışma sonuçlarına nispetle oldukça sınırlı görünmektedir. Bu noktada örneklem farkı öne çıkmaktadır. Yiğittir ve Öcal çalışmalarını ilköğretim düzeyinde değerler eğitimi alan öğrenciler üzerinde yapmışlardır. Bu öğrencilere sıklıkla çevreye duyarlılık aşılana çalışılırken yükseköğretimde böyle uygulamaların olmaması farklılaşmayla sonuçlanmıştır denilebilir. Bu yaş grubunun henüz somut düşünme evresinde olması doğal olarak soyut işlemler döneminde bağımsız kişilik geliştirmiş olan üniversite öğrencilerinden sonuçların farklılaşmasına sebebiyet vermiş olabilir. İnsan ilişkilerinin daha girift bir hal aldığı ilk gençlik dönemi problemlerinin daha çok bu ilişkilere dönük olması da farklılaşmaya neden olmuştur yorumu yapılabilir. Bu bulgu çocukluk döneminde kazandırılmaya çalışılan çevresel hassasiyetin ilk gençlik döneminde zayıfladığı şeklinde de yorumlanabilir. Benzer bir şekilde yine Yiğittir (2010, 219) tarafından veliler üzerinde yapılan araştırmada da çevresel değerler, milli ve ahlakî değerlere oranla daha zayıf rağbet görmüştür. Araştırma bu yönü ile çalışmamız ile örtüşmektedir. Ancak söz konusu çalışmada milli değerler en çok vurgulanan kümeyi oluştururken bizim çalışmamızda sadece %2,18 gibi çok düşük bir oranla zikredilmiştir. Bu nokta ise daha kozmopolit bir çevrede eğitim almakta olan üniversite öğrencilerinin ahlak algılarında, kişiler arası ilişkileri temel alan bir zihin dünyasına sahip olduğu ve daha geniş çaplı düşünmektense kendilerine odaklı tutum sergiledikleri şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma bulgularına bakarak, katılımcılar ahlaklılık ile öncelikle bireysel değerler üzerinde durmaktadırlar. Bunlardan sonra toplumsal ve dinî değerlere sıra gelmektedir demek mümkündür. Ancak bu noktada geleneksel kavramlardan güncel kavramların tercih edildiği fark edilmiştir. Zira ahlaka dair değerler kategorize edilirken öğrenciler edep ve namus kavramlarına hiç değinmemişlerdir. Özellikle İslam kültürü içinde "edep" kavramının sıklıkla vurgulanmasına ve bunun ahlakın temel ilkelerini barındıran bir terim olmasına rağmen katılımcılar bu kavramı kullanmamayı tercih etmişlerdir. Edep, ahlakî-dinî kurallar, muşeret kuralları, gelenek ve görenek, aydın olabilmek için gerekli bilgileri ve genel kültürü ifade etmektedir (Çağrı 1994, 414). Bu bağlamda edebî özellikle tasavvufta, her türden yaşantının nasıl şekillendirilmesi gerektiğini anlatan bir yönergeler grubunun genel adı olarak kullanılmasına rağmen çalışma boyunca hiç zikredilmemesi dikkat çekicidir. İlahiyat fakültesi öğrencilerinden oluşan araştırma grubunun bu kavrama çok daha yatkın olması beklenilebilir. Zira gelenekselleşmiş bir kavram olan edep, iyi ahlak, terbiye, zarafet, utanma / hayâ, diğer kişilere güzel davranışta bulunmak gibi anlamlara gelmektedir (Cebecioğlu 1997, 236). Katılımcıların bu kavramı hiç kullanmamaları kavrama ahlakî bir içerik vermedikleri anlamına gelmemektedir. Muhtemelen edep güncel dilde çok kullanılan bir değer olmaktan çıkmıştır. Aynı şekilde günümüz gençlerinin ahlak denince "namus" kavramını da hiç kullanmaması dikkat çekicidir. Namus sözlükte, toplumun ahlak kurallarına ve değerlerine bağlılık, doğruluk, dürüstlük gibi anlamlara (TDK, 1998, 1630), günlük dilde özellikle kadın cinselliği ile ilgili olarak

daha çok kullanılmaktadır. Gürsoy ve Arslan Özkaya (2014, 149) 1167 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada namusun, “kadının evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişkide bulunmaması ve kadının cinsel yönden saflığı” olarak algılandığını bulgulamışlardır. Ancak namus kavramı bundan çok daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Namus, kadının ve ailesinin ahlakî konumunu, saygınlığını ve övüncü de kapsamaktadır (Sakallı Uğurlu, Akbaş, 2013, 78). Ancak güncel hayatta namus kavramı kullanıldığı cinsiyete göre farklılaşan anlamlara gelmeye başlamıştır. Buna göre erkek için kullanıldığında dürüstlük, güvenilirlik, ailesinin şerefini koruma anlamına gelirken, kadın için çoğunlukla bekâret ve sadakat üzerinden algılanmaktadır (Gürsoy ve Arslan Özkaya 2014, 149). Günlük dilde “ahlaksızlık” bağlamında “namussuzluğun” sıklıkla kullanılmasına rağmen “ahlaklılığın” sorgulandığı araştırmamızda “namusluluk” kavramının çıkmaması bu açıdan dikkate değer olarak görülebilir. Katılımcıların “edep” ve “namus” kavramları yerine tercih ettikleri kavram “iffet” olarak ortaya çıkmıştır ancak bunun sadece % 1,33 gibi düşük bir oranla çıkması öğrencilerin zihninde ahlakın iffeti de ilk planda çağrıştırmadığını göstermektedir.

Ahlak kavramının öğrencilere çağrıştırdığı ikinci grup sıfatlar ise toplumsal yaşama ve çevreye duyarlılığa dairdir. Bu noktada kişinin kendi dışındaki insanları önemsemesi çokça vurgulanmıştır. Diğer insanlara değer veren ve onların zaafalarını kötüye kullanmayan kişiler ahlaklı olarak algılanmıştır. Araştırmadaki bu sonuç ahlakın toplumsal temeli ile bağdaşmaktadır. İnsan yapı itibarı ile ben merkezli bir görünüm arz eder. Bireyin bu kendine odaklılığı onun diğer insanlarla bir grup içinde uyum içinde yaşamasını zorlaştırmaktadır. Pek çok düşünür ahlakın beraber yaşamının bir zorunluluğu olarak ortaya çıktığını savunmuştur (Akdoğan, 2004, 181-185). Bu bağlamda katılımcıların ahlakın sosyal yönüne vurgu yapmış olmaları gayet doğal bir durumdur. Ayrıca ilk kategoriye oluşturan bireysel değerler bağlamında zikredilen saygı, güven, adalet, hoşgörü, iyilik gibi kavramlar da bireyler arası ilişkilerin sağlıklı kurulabilmesi için şarttır. Ancak bunlar dışında öğrencilerin özellikle diğer insanlara ve canlılara vurgu yapmaları spesifik olarak bu kategoriye oluşturmayı gerekli kılmıştır. Söz konusu kategori çevreyi koruma ve toplumsal uyum olarak iki ana temele ayrılabilir. Buna göre katılımcılar ahlakî sosyal uyum içinde algılamaya meyillidir denilebilir. Tespit edilen kavramların Schwarz’ın (1996:3; 1999; Kuşdil, Kağıtçıbaşı,2000, 61-63) değerler listesindeki yerine bakılırsa, “uyuma” ve “evrensellik” kategorilerinde listelenen değerler ile bu başlık altında bulguladığımız özellikler oldukça örtüşmektedir. Bu bağlamda diğer insanlara değer verme, iyiliklerini isteme, onlarla iyi geçinme, insan sevgisi, doğa ve hayvanlara karşı hassasiyet gösterme evrensellik içine girerken, toplumsal düzenin devamı için ona uyum sağlama ise “uyuma” bağlamında değerlendirilebilir.

Katılımcılar ilk olarak bireysel değerler üzerinde durmuş daha sonra toplumsal ve ekolojik değerlere yönelmiştir. Keskin’in (2016, 1496) çalışmasında da bu değerler, bizim çalışmamızda olduğu gibi, orta düzeyde tercih edilmiştir. Bu durum bireysel olarak ahlakî olgunluğa ulaşmamış kişilerin toplum ve çevre ile olgun ve sağlıklı ilişkiler kurmasının mümkün olmadığı yönünde bir yorumu beraberinde getirebilir. Zira bireyin çevresi ile olan ilişkisi kendi donanımı ile sınırlıdır. Kişi ne kadar gelişmiş bir bireysel ahlak yapısına sahipse sosyal çevresi ve doğa ile olan ilişkisi de ona paralel olarak gelişecektir.

Kişinin vatanını ve milletini sevmesi ona sahip çıkması ahlaklılık çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ancak Keskin’in (2016, 1496) araştırmasında kuvvetli sınıfına giren ve sıklıkla vurgulanan vatan- millet sevgisine dair atıflar, çalışmamızda oldukça az ilgi görmüştür. Milli değerler olarak ifade edebileceğimiz vatan, bayrak, ulus sevgisinin ahlak ile ilgisini kurmak ahlakın kaynağına ve devamına ilişkin düşünceye dayanılarak yapılabilir. Ahlakî ilkelerin insanların birlikte yaşayabilmesi ve bu yaşamın uyum ve ahenk içinde devam edebilmesi amacıyla şekillendiği göz önüne alınırsa bu beraberliğin birtakım ortak temellere ihtiyacı olduğu da görülecektir. Bu ortak değerler ise aynı yaşam alanını paylaşmak, aynı ırktan gelmek, aynı dili konuşmak, aynı dine inanmak üzerinden şekillenecek ve bunlara kutsiyet atfedilerek önemlerinin ve değerlerinin artması sağlanacaktır. Topluluğu oluşturan bireylerin aynı şeyleri sevip, aynı şeylerden korkmaları, aynı düşmandan korkup aynı umudu paylaşmaları aralarındaki

dayanışmayı artıracaktır. Bu dayanışma ve birliktelik ruhu ise ahlak kuralları ile somut hale gelecektir. Sosyal yapının ahlakî değerler etrafında örülmesi, birlikteliği ve gücü de yanında getirmektedir. Topluluktaki her bir kişinin söz konusu bu değerlere olan bağlılığı, o toplumun sağlamlığı ve gücünü artıracaktır (Akdoğan, 2004, 182). Yiğittir ve Öcal'ın (2010, 412) 6. sınıf ve Yiğittir'in (2012, 8) 5. sınıf öğrencilerinin değer yönelimlerini incelediği çalışmasında bu milli değerler frekansı en düşük olanlar arasındadır. Bu da bizim çalışmamızla uyumlu görünmektedir. Ancak yine Yiğittir (2010, 213) tarafından yetişkinler üzerinde yapılan başka bir çalışmada milli referanslar içeren atıflar en çok tercih edilenler arasına girmiştir. Bu noktada milli değerlere verilen önemin yaşla birlikte arttığı söylenebilir.

Ahlak kavramsal olarak tanımlanırken “adabı muaşeret” vurgusu da yapılmıştır (Mustafa Çağrı 1989, 1). İnsanların birlikte yaşamalarını kolaylaştırma ve buna dair belirlenmiş kurallar bütünü olarak kısaca tanımlanabilecek olan kavram, kişilerin ve toplumsal grupların birbirleri hakkında duydukları sevgi ve dostluğu güçlendirici medenî ve ahlakî davranışlar, zarafet, nezaket ve görgü kurallarını içermektedir (Tunç Yaşar, 2020, 34). Adap kavramının “edeb”in çoğulu olduğu göz önüne alındığında bu kavramın ahlak bağlamında kullanılmasının gayet doğal olduğu anlaşılabilecektir. Bu noktada katılımcıların üzerinde durdukları temel konu karşındaki birey ile iletişime geçilirken dikkat edilmesi gereken hususlardır. Kişinin konuşma üslubuna dikkat etmesi, argosuz, küfürsüz, sesini yükseltmeden konuşması ve toplum içinde haline, hareketlerine ve kılık kıyafetine özen göstermesi bu noktada karşındaki bireye duyulan saygının ve verilen önemin bir göstergesi olarak algılanmaktadır.

Katılımcıların ahlakî tanımlarken dini atıflar yapmaları gayet doğal bir durumdur. Hele ki bu katılımcıların İlahiyat Fakültesi öğrencisi olduğu düşünürse bu atıfların çok daha fazla olması beklenebilir. Buna rağmen toplam atıfların %14,96'sı direkt dini kavramlarla ahlak algısını ortaya koymayı tercih etmiştir. Din ve ahlak iç içe geçmiş ve birbirini besleyen iki olgudur. Literatüre bakıldığında dinî ve ahlakî değerlerin birbirlerinden tam olarak ayrılmadığı ve iç içe bir görünüm arz ettiği fark edilecektir (Keskin, 2016, 1506). Bu bağlamda katılımcıların ahlakî değerleri dinden ayrı düşünmediği fikri üzerinde durmak gerekir. Zira dinin doğruluğa, adalete, saygıya, yardımseverliğe, tevazu sahibi olmaya ve iyi bir insan olmaya verdiği önem meydandadır. Ancak dinî kavramlara direkt atıfların olması bu kategoriye açmayı gerekli kılmıştır.

Şengün'ün (2007, 210) ifadelerine dayanarak söylenecek olursa, İslam dininin ahlakî sistemi, bireyin nefsinin sıkı bir şekilde denetim altında tutmasını, onu eğitmesini ve insancıl seviyeye çıkarmasını hedefler. Bu bağlamda araştırmada nefis hâkimiyetine vurgu yapılması, kötü huyların Allah rızası için terk edilmesi, Allah'tan korkulduğu için diğer insanlara baskı ve haksızlık yapılmamasına dair vurgular katılımcılarda İslam ahlakının kötüden iyiye doğru yönlendirmeye ilişkin dinamiğinin gözlemlendiği anlamına gelmektedir. Katılımcılar nefse hâkimiyet dışında Allah'ın emri olduğu için yapılan ve yapılmayan davranışlar üzerinden de ahlaklılığı tanımlamışlardır. Bu temel tanımlama noktası Schwartz'ın tasnifinde geleneksellik değerine isabet etmektedir (Schwarz,1996:3; 1999; Kuşdil, Kağıtçıbaşı,2000, 61-63).

Nefse hâkim olmak, hatalı ve zarar verici davranışlardan uzak durmak, yanlış ve günahı ısrar etmemek (Çetinkaya, 2019, 153-154) olarak tanımlanırsa, dinen günah ve yanlış olarak davranışlardan uzak durmak, ahlaklılığın göstergelerinden biri olarak düşünülmüştür denebilir. Allah'ın rızasına ve emrine yapılan vurgu ise bundan bir adım sonrasındır. Zira birey sadece günahı uzak durarak olgun imana erişemez, güzel davranışlar yaparak Allah'ın rızasına da erişmesi gerekmektedir. Bu bağlamda olgun bir ahlak Allah'ın kuldun kulun Allah'tan razı olması ile mümkün olabilir (Çetinkaya, 2019, 161-163). Bu kategori ahlakî dindar olmaya dayandırmaktadır. Zira Allah'ın emirlerini, İslam'a bağlı olmayı, ibadet etmeyi, Kur'an'da tanımlanan ahlakî özellikler ile donanmayı, sünneti göz önünde bulundurmaya içermektedir. Bu bağlamda dindar olmayı ahlaklılık ile bağdaştıran başka çalışmalara kısaca göz atılırsa, Yiğittir'in (2012, 8) ve Yiğittir ve Öcal'ın (2010, 412) çalışmasında dindar olmak en az tercih edilen değerler arasındadır. Yine Yiğittir'in (2010, 220) veliler üzerine yaptığı araştırmasında dindarlık % 4,4 gibi bir oranla en az tercih edilen değerler arasındadır. Bu iki çalışmada da dindarlık ile ilgili

değerlerin çok az tercih edilmiş olması çalışmamız ile uyumludur. Esmer (1999, 191) 1990'lı yılları kastederek dinî değerlerin git gide güç kazandığını belirtmektedir, öyle ki dindarlık en çok tercih edilen ilk dört değer arasında gelmektedir. Ancak 2020'li yıllara geldiğimiz bu dönemde yönelimlerin değişmesi oldukça muhtemeldir. Ayrıca bundan daha önemlisi yapılan çalışmanın yöntemi ve temel konusu bu iki sonuç arasında karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak Yiğittir'in (2012, 2010) ve Yiğittir ve Öcal'ın'ın (2010) çalışmaları ile olan tutarlılık da bu bağlamda sorgulanmalıdır. Araştırma grubumuzun İlahiyat Fakültesi öğrencileri olması bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bu gençlerin ahlaklılığı dindarlıktan ayırmadığı ve ahlaka dair yaptıkları tüm atıfları dindarlık sınırları içinde düşünerek yaptıklarını düşünmek daha olasıdır. Akdoğan'a (2004, 190) dayanılarak söylenecek olunursa, İslam'ın temel kaynaklarında yer alan ahlakî değerler, Müslümanların hayatlarını şekillendiren en önemli öğretilerdir. Bunlar, ahlakî ve insani bir yapı oluşturmayı hedeflemektedir. İnanan bir Müslüman bunları ahlakî veya dinî olarak ayrı ayrı algılamaktansa bir bütün olarak algılamaya daha yatkın olabilir. Bu da ahlakî tanımlarken dindarlığa dair kavramların daha az anılmasına neden olmuş olabilir.

Tüm çalışma boyunca dikkatten kaçmaması gereken farklı bir husus da ham veriler işlenirken olumsuz kalıpların olumluya çevrilmesi ve böylece verilerin aşırı dağılmasının önlenmesine çalışılmasıdır. Örneğin "ahlaklı kişi emanete hıyanet etmez" ifadesi "Emanete sahip çıkar", devamında ise "güvenilir" olarak dönüştürülmüştür. Ancak bu işlem yapılmadan verilere bakıldığında olumsuzluk ifadelerinin çok sık kullanıldığı fark edilmiştir. Öyle ki toplam 733 ifadenin 297'sinde ahlaklılık olumsuz davranışlarda bulunmama üzerinden tanımlanmaktadır. Bu hususun İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin bir kısmında yanlış yapmamak üzerine kurulan bir ahlak algısına yatkın olduğu düşüncesini beraberinde getirmektedir. Buna göre öğrenciler kötü olan davranışı yapmamayı iyi ahlaklılık açısından yeterli görmektedir yorumu yapılabilir. Ancak bunun ahlakî gelişim açısından alt düzey bir tutum olduğu söylenebilir. Zira Kohlberg'in ahlak gelişim teorisinde çiğnenmesi halinde cezalandırılacağını bildiği için kişinin o davranışlardan kaçınması "gelenek öncesi" ahlak düzeyine girmektedir. Bu düzey ise ahlakın en ilkel ve basit şeklidir (Çiftçi, 2003, 61). Olumsuz davranışlardan kaçınmanın olgun ahlaklılık için yeterli olamayacağı açıktır. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde ortaya çıkan bu durumun özellikle tüm yaşamları boyunca alınan din eğitimi ile olan ilişkisine bakmak gerekmektedir. Bireylerin zarar vermemek üzerine ahlakî kurgulamalarının nedeni cezadan kurtulma eğilimi olabilir. Kanaatimizce bu durum yeni çalışmalarla açıklığa kavuşturulmaya ihtiyaç duymaktadır.

SONUÇ

257 öğrencinin katıldığı çalışmada, ahlaklılığa dair 733 veri listelenmiştir. Son olarak bu özellikler boyutlandırılmıştır. Böylece din eğitimi almakta olan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ahlak üzerindeki düşünceleri inceleme konusu yapılmaktadır. Çalışmanın amacı, din görevlisi ya da din eğitimcisi olarak görev yapacak olan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ahlak ile ilgili algılarını ortaya koymaktır. Sonuç olarak öğrencilerin ahlakı 4 temel boyutta algıladıkları kanaatine ulaşılmıştır. Buna göre ilk boyut, ahlakî değerlerden oluşmaktadır. Adaletli olmak, güvenilirlik, dürüstlük, merhametlilik gibi kişilik özelliklerinin ön plana çıktığı ilk boyut bireylerin ahlak algısının büyük bir kısmını kapsamaktadır.

Toplumsal ve çevresel ahlak anlayışında ise kişilerin diğer insanlarla olan ilişkileri ile doğa ve hayvanlara yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Toplumsal kurallara uymak, çevresindeki kişilerce sevilme, geleneklerine bağlı olmak, diğer insanların sorunları ile ilgilenmek, toplumu daha iyi noktaya götürmek için çaba sarf etmek, insanlar arasında eşitlikçi davranmak, ırkçılık yapmamak sıklıkla zikredilen ahlakî tutumlar olarak tespit edilmiştir. Bu boyutun öne çıkan diğer yönü ise kişinin doğa ve hayvanlarla olan ilişkileridir. İlahiyat fakültesi öğrencileri çevreyi korumanın, doğaya zarar vermemenin, hayvanlara eziyet etmemenin ahlakın bir göstergesi olduğunu düşünmektedir. Toplumsal boyuta son derece yakın bir bağlamda çerçevelenen ve davranışsal bağlamda ahlakın sınırlarını çizen bir özellikler grubu olarak adab-ı muâşeret kurallarını içeren özellikler ön plana çıkmaktadır. Buna göre yüksek sesle konuşmamak, büyüklerin yanında hareketlerine ve konuşmalarına dikkat etmek, kibarlık, tertiplilik gibi

özellikler zikredilmektedir. Son olarak din temelli ahlak olarak isimlendirilebilecek olan boyutta ise, din eğitimi almış olmak, Allah'ı sevmek, ondan korkmak, dindar olmak, nefse hâkim olmak gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu noktada özellikle günah işlememek çokça zikredilmektedir. Yani yalan söylememek, zina yapmamak, faiz almamak, dedikodu yapmamak gibi ifadeler sıklıkla kullanılmıştır. Bu duruma cezalandırıcı Tanrı algısı ya da katılımcıların çocukluk dönemlerinden itibaren aldıkları din eğitiminin niteliğinin neden olduğu düşünülebilir.

Ahlaklılık ile ilgili ifadelerde “kötü davranışlarda bulunmama” ön plana çıkmaktadır. Kısaca, katılımcı öğrenciler ahlakı kötü olanın yapılmaması ile temellendirmektedirler. Bu durum cezalandırılma korkusu ve yanlış yapmaktan çekinmekten kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca, alınan din ve değer eğitiminin ahlakın iyiyi yapmaya teşvik eden boyutunu değil, kötüden menetme boyutunu vurgulamış olması da bu durumun nedenlerinden biri olabilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2011). *Ahlak, medeniyet ve İslam*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Akırmak, Ü. (2001). *Türkçe kelimenin serbest çağrışım norm verileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 39-59.
- Aktaş, K. (2014). Etik-ahlâk ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 22-32.
- Albayrak, M. (2000). Gazali'nin ahlak felsefesi ve filozofların etkisi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 13 (3-4), 554-663.
- Arslan, M. ve Tunç, E. (2013). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimlerindeki farklılaşmalar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (26), 7-39.
- Bacanlı, H., Akgül, İ. ve Akgül, A. (2017). Kişilerin değer tercihleri ile değer örüntüleri arasındaki farkı ortaya koymaya yönelik bir çalışma: “değer sosyometrisi tekniği”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15 (34), 61-85.
- Cebeci, A. (2005). *İlköğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinde ahlâkî değerlerin eğitimi ve öğretimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Cebecioğlu, E. (1997). Hayâ. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* içinde. 236, Ankara: Otto Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cingilloğlu, Ö. (2019). *Ahlak*. İstanbul: Düşün Yayınları.
- Çağrı, M. (1989). Ahlak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 2, Ss. 1-9). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M. (1994). Edep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 10, Ss. 412-414). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çam, Z., Çavdar D., Seydoğulları, S. ve Çok, F. (2012). Ahlak gelişimine klasik ve yeni kuramsal yaklaşımlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2), 1211-1225.
- Çatlı Özen, G. ve Can, B. (2020). Kamu ve özel sektörde çalışanların ahlakî tutum ve davranışları üzerine sosyolojik bir araştırma: İstanbul örneği. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 6 (1), 95-122.
- Çelebi, N. (2004). Ahlak, etik ve toplum. *Bilge Dergisi*, 39, 3-11.
- Çetintaş, İ. (2014). Niyet kavramı bağlamında fiillerin hakikat değeri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 51-70.

- Çiftçi, N. (2003). Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi: ahlak ve demokrasi eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 43-77.
- Çilingir, L. (2014). Din mi ahlak mı? *International Journal of Science Culture and Sport*, 1, 711-720.
- Duriez, B., Fontaine, J. R. J., & Luyten, P. (2003). Dindarlık hayatımızı hâlâ etkiliyor mu? Çeşitli dindarlık tiplerine göre değer yapılarının farklılaşmasını destekleyen yeni deliller. V. Uysal (Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 25-42.
- Emre, Y. (2013). *Değişen dünyada değer yönelimleri ve dindarlık: KKTC örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Emre, Y. ve Yapıcı, A. (2015). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşlarının değer yönelimleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (2), 329-350.
- Esmer, Y. (1999). *Devrim, evrim, statüko: Türkiye sosyal, siyasal, ekonomik değerler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Yayınları.
- Güngör, E. (1990). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. Ankara: Ötüken Yayınevi.
- Güngör, E. (1993). *Değerler psikolojisi üzerine bir araştırma*. Ankara: Ötüken Yayınevi.
- Gürsoy, E. ve Arslan Özkan, H. (2014). Türkiye'de üniversite öğrencilerinin kadına ilişkin "namus" algısı. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(3), 149-159.
- Hardy, S. A., Walker, L. J., Olsen, J. A., Skalski, J. E. & Basinger, J. C. (2011). Adolescent naturalistic conceptions of moral maturity. *Social Development*, 20 (3), 562-586.
- İmamoğlu, T. (2006). Paul Tillich felsefesinde din-ahlak ilişkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 10 (28), 107-126.
- Kayıklık, H. (2011). *Tasavvuf psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köseoğlu, B. (2019). *İslam'da güzel ahlak*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbası, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve Schwartz değer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), 59-76.
- Lawrence, J. W. & Pitts, R. C. (1998). Naturalistic conceptions of moral maturity. *Developmental Psychology*, 34 (3), 403-419.
- Mahmutoğlu, A. (2009). Etik ve ahlak: benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 81 (463-464), 225-249.
- Malik bin Enes, (1982). *Muvatta*, (A. M. Büyükçınar, Y. Erol, A. Arpa, D. Puzmaz, A. Yücel, çev.). İstanbul: Al-Tuğ Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneği). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 133-167.
- Mertek, S. (2019). *İslam modernizm geleneğinde ahlak anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Onur, D. (2018). Psikoloji kuramları ve yaratıcılık ilişkisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 145-156.
- Özcan, Z. ve Erol, H. (2017). Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi (Karabük Örneği). *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 913-947.
- Özen, S. (2015). Ahlak, ahlak teorisi ve bilimi, bilim ve iş ahlâkı. *İş Ahlakı Dergisi*, 8(1), 109-149.
- Rokeach, M. (1969). The role of values in public opinion research. *The Public Opinion Quarterly*. Oxford University Press, 32 (4), 547-559.

- Sakallı Uğurlu, N. ve Akbaş, G. (2013). Namus kültürlerinde “namus” ve “namus adına kadına şiddet”: sosyal psikolojik açıklamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16 (32), 76-91.
- Schwartz, S. (1996). Values priorities and behavior: applying a theory of integrated values systems, C.Seligman Etc. (Eds) *Psychology of Value: Ontario Symposium* (Pp 1-24), Volume:8, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey: Inc.Publishers.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances In Experimental Social Psychology*. San Diego: Academic Press, 1-65.
- Schwartz, S. H. (1999). Values. in antony S., R. Manstead and M. Hewstone (Ed.) *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*. Blackwell Publishing
- Şengün, M. (2007). Ahlakî gelişimin psiko-sosyal dinamikleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (23), 201-221 .
- Şimşek, O. (2013). *Yeni ahlak toplumu inşası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tarakçı, B., Berkutay, M., Yavuz, M. ve Akırmak, Ü. (2019). Serbest çağrışım üzerine derleme: yöntemler teoriler ve psikolojide kullanım alanları. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 2(1), 59-80.
- Topçu, N. (2019). *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tunç Yaşar, F. (2020). Adab-ı muâşeret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Ek-1. . 34-36). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: morality and convention*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Türk Dil Kurumu. (1998). Ahlak, İ. Parlatır, N. Gözaydın, H. Zülfikar (Haz.), *Türkçe Sözcük I* İçinde. 48, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1998). Çağrışım, İ. Parlatır, N. Gözaydın, H. Zülfikar (Haz.), *Türkçe Sözcük I* İçinde. 423, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1998). Namus, İ. Parlatır, N. Gözaydın, H. Zülfikar (Haz.), *Türkçe Sözcük II* İçinde. 1630, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (1994). Edep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 10, Ss. 414-415). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uysal, E. (2005). Dindarlığın ahlâkî temeli üzerine bazı düşünceler. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 41-59.
- Vural, M. (2013). İslâm ahlâkı ve modern ahlâk felsefelerine eleştirel bir bakış. M. S.Saruhan (Ed.).*İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi El Kitabı*, 345-386. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yapıcı, A. (2004). Allah ve kutsal kavramlarının çağrıştırdıkları anlamlara sosyo-psikolojik bir bakış: Çukurova Üniversitesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (7), 169-206.
- Yapıcı, A., & Zengin Z. S. (2003). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralamaları üzerine psikolojik bir araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneği. *Değerler Eğitim, Dergisi*, 1 (4), 173-206.
- Yapıcı, A., Kutlu, M. O. ve Bilican, F. I. (2012). Öğretmen adaylarının değer yönelimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42), 129-151.
- Yazıcı, A.ve Yazıcı S. (2017). Batı ahlâk felsefesinde niyet ve niyetsellik. Ö. Türker, H. B. Başer (Eds). *Dinî ve Felsefî Düşünce Niyet Kavramı*, 269-290. Ankara: Nobel Yayınevi.

- Yıldırım, A. (2018). İslam düşüncesinde felsefi ve dini bir etkinlik olarak ahlak. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 1228-1239.
- Yıldız, F. (2015). Freud'da ahlak duygusunun kaynağı ve Kant'ın ahlak düşüncesi. *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 137-151.
- Yılmaz, İ. (2006). Edep ve âdâb kavramlarının semantiği ve tarihsel seyri. *Marife*, 2, 165-177.
- Yiğittir, S. (2010). İlköğretim öğrenci velilerinin okullarda kazandırılmasını arzuladığı değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8 (19), 207-223.
- Yiğittir, S. (2012). İlköğretim 5.sınıf öğrencilerinin değer yönelimlerinin Rokeach ve Schwartz değer sınıflandırmasına göre değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 1-15.
- Yiğittir, S. ve Öcal, A. (2010). İlköğretim 6.sınıf öğrencilerinin değer yönelimleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 407-416.

STRUCTURED ABSTRACT

This study was carried out with the aim of revealing how the students studying at the faculties of theology perceive the concept of "morality". The idea that the individuals who will work in religious services and religious education are naturally also responsible for moral education and that the quality of the education they will give will be shaped by their own equipment and acceptance has been the source of inspiration for the study. In this context, first of all, the concept of morality was discussed. It has been stated that morality has a psychological infrastructure as well as many sociological, philosophical and religious foundations. It has been emphasized that the psychological aspect of morality is more reflected in values and behaviors. Accordingly, morality can be defined as the state of being in compliance with the culture, values, norms, and religious rules of the society in which the relationship established by the person with other people and the environment. The individual adopts social morality during his normal socialization and uses it in a normal way. However, this does not ignore the idea that morality has some internal dynamics. Accordingly, in parallel with the development of conscience, moral development is experienced in the individual. The formation of one's own moral laws continues in parallel with the individual development process. In this context, morality; They are behavioral patterns, attitudes and judgments that the individual chooses voluntarily, based on the individual's own nature, values and tradition, and which not only facilitates the coexistence of the society, but also gives the individual peace of mind.

In the practice part of the research, the students were asked, "What are the 5 characteristics that a moral person should have?" and the answers received were categorized based on some criteria. As a result of the studies, the data were collected under 4 main headings. These are 1- Value-based moral characteristics, 2- Characteristics related to society and environment, 3- Religion-based characteristics, 4- Characteristics for good manners. Being respectful, honesty, being fair, being good, benevolence, being an exemplary person, compassionateness, modesty, forgiveness, being mild-tempered, chastity, courage, frugality, generosity came to the fore as the most emphasized moral characteristics in value-based characteristics. In the context of moral characteristics related to society and the environment, the participants mostly focused on caring for the other, compassion for other living things, being in harmony with the environment, and loving their homeland and nation. The most emphasized features about religion, which is closely related to morality, are self-control, enjoining good and forbidding evil, fearing Allah, doing good deeds, patience, and gratitude. Finally, the features of paying attention to one's speaking style, being moderate in his demeanor and being attentive to dress are evaluated under the title of etiquette.

It is quite normal for values and morals to complement each other. Because, values and concepts with value content are the most emphasized concepts while defining morality. In the study, it is seen that the value concepts with the highest frequency are quite consistent in this context. In this direction, it is possible to say that the idea that a moral person should be equipped with values and virtues was adopted by the participants. The desire of the individual to systematize his relations with other people within the framework of certain rules and principles has given birth to law and morality. The continuation of harmony in society depends on the study of the sociological function of morality. This is possible if the individual accepts and adopts moral characteristics based on social foundations. It is possible to say that the features in the context of social and environmental relations in our study support this idea. Religion is very closely related to morality due to its structure and supports morality at many points. The religion of Islam emphasizes that its main purpose is to create a mature moral structure. Characteristics such as doing good, preventing evil, and fearing Allah, especially self-control, which are based on the limitation of one's own negative aspects, which emerged in the research, point to this issue. At this point, it is noteworthy that the thought of not doing evil and not committing sins is emphasized more than the thought of doing good or doing good deeds. The main reason for this situation may be the punitive God perception in individuals and the quality of the religious education received. Finally, the person's dress, manner of speaking, being polite and courteous were also evaluated within the framework of morality.